

Pokolenia PRL na ekranie

w kontekście dokumentów prasowych z epoki

Mojej Żonie Ewie

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3695

50^{lat}
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Jakub Zajdel

Pokolenia PRL na ekranie

w kontekście dokumentów prasowych z epoki

Redaktor serii: Studia o Kulturze
Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska

Recenzent
Barbara Lena Gierszewska

Spis treści

Wstęp		7
Filmy dla trzech pokoleń		8
Recenzje filmów dla trzech pokoleń		12
Pokolenie jako konstrukt kulturowy		15
Pamięć kulturowa		18
Nadawanie znaczenia wspomnieniom pokoleniowym		20
Mit pokoleniowy w pamięci kulturowej		21
Zinstytucjonalizowana mnemotechnika pokoleniowa		24
Ograniczenia zinstytucjonalizowanej mnemotechniki		29
Granice filmowej ilustracji mitów pokoleniowych		32
I. Konkursy na wspomnienia i ich funkcje		35
II. Dwa wymiary pokoleniowych konkursów prasowych		53
III. Dominacja polityki partyjnej nad tradycją ideową w powojennych prasowych konkursach pokoleniowych		69
IV. Mity pokoleniowe w propagandzie PRL		79
V. Nakłanianie twórców do realizacji filmów o pokoleniach		95
VI. Mit pokolenia walki		107
Wysłowienie chybione		108
Wysłowienie zredukowane		126
Pożegnanie z mitem pokolenia walki		142
VII. Mit pokolenia pracy		157
<i>Dwie brygady</i> – pierwsza reakcja na mit pokolenia pracy		163
Reakcja na mit, która miała być zaproszeniem do dyskusji		178
Człowiek pracy musi być przedstawiony realistycznie		195
Anachroniczność mitu pokolenia pracy		202
Przodownik pracy w wielkiej skali		204
Nieszczęśliwy przodownik pracy niszczy wysłowienie mitu		207

W wysłowieniu mitu pokoleniowego niezmiennie najważniejszy jest realizm	210
Pokolenie pracy nie wspomina propagandowych wysłowień swojego mitu	215
VIII. Mit pokolenia powinności	229
<i>Album polski</i> – wysłowienie mitu przez skojarzenie	235
Krytycy szukają wysłowienia mitu w <i>Albumie polskim</i>	236
Wysłowienie mitu było – w zasadzie – jasne	239
<i>Uciec jak najbliżej</i> – młodzi wahają się w sprawie powinności	246
Adresat mitu pokolenia powinności dochodzi do głosu	248
Młody reżyser ma warsztat, żeby wysłowić mit...	250
...ale młody reżyser nie wysłowił mitu	254
Jak nie można było zareagować na mit?	259
Zakończenie	267
Bibliografia	273
Filmografia	307
Indeks osobowy	309
Summary	319
Zusammenfassung	321

Wstęp

Po zakończeniu drugiej wojny światowej komuniści rozwinęli w Polsce działania zmierzające do przekształcenia społeczeństwa. Największą intensywność proces ten osiągnął w okresie stalinizmu. W następnych dziesięcioleciach do roku 1980 nie był już tak intensywnie prowadzony. Jego natężenie zmieniało się w zależności od sytuacji politycznej. W latach osiemdziesiątych, po doświadczeniu przez społeczeństwo większego zakresu wolności słowa w pierwszym okresie działania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, władze polityczne przeniosły akcent z przekonywania społeczeństwa do socjalizmu na wykazanie konieczności pogodzenia się z faktami – politycznymi (stabilność państwa opiera się na sojuszu z ZSRR) i ekonomicznymi (najważniejszym zadaniem jest pokonanie kryzysu gospodarczego).

Kształtowanie społeczeństwa prowadzono równolegle w różnych sferach jego aktywności: w edukacji, sztuce, nauce i popularyzacji wiedzy i działalności organizacyjnej. Zgodnie z założeniami komunistycznej pedagogiki wszystkie te sfery życia społecznego miały być i były powiązane z polityką¹. Płaszczyznę odniesienia dla

---

¹ Zob.: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Red. M. KULA. Warszawa 2001. Aleksander Frydrychowicz zwrócił uwagę, że pełnienie funkcji wychowawczej należy do głównych założeń propagandy marksistowskiej: „W koncepcji marksistowskiej podstawową funkcją propagandy jest funkcja ideowo-wychowawcza. [...] Tradycyjny podział na instytucje wychowujące, do których zalicza się rodzinę, szkołę, grupę nieformalną, oraz instytucje propagandowe, tzn. partie, organizacje polityczne i środki masowego przekazu, jest podziałem nieadekwatnym. Każda z tych instytucji wypełnia zadania o charakterze propagandowo-wychowawczym. Występujący czasami dysonans treści przekazywanych przez różne instytucje (np. rodzinę i partię) zmniejsza zasięg oddziaływania przekazu propagandowego i jego skuteczność. Likwidacja tego dysonansu dokonuje się przez

treści, które w nich wyrażano, stanowiły, obok bezpośrednich zaleceń płynących od władz centralnych Polskiej Partii Robotniczej, a potem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, wypowiedzi propagandowe rozpowszechniane w prasie, radiu i telewizji².

Wśród zadań postawionych propagandzie przez PPR, a następnie przez PZPR, najważniejsze było zintegrowanie społeczeństwa wokół socjalizmu jako najwyższej wartości. Silnie akcentowana w drugiej połowie lat czterdziestych i pierwszej połowie lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku polityczna kategoria wroga klasowego wymuszała rezygnację z zamiaru scalania całego społeczeństwa. Jednocześnie większa część społeczeństwa podchodziła do polityków lansujących radziecki model ustrojowy z niechęcią lub z rezerwą. Przekonanie wszystkich do socjalizmu było więc niepolityczne i niemożliwe. W tej sytuacji zainicjowano i rozwijano zespół działań propagandowych, które można by, moim zdaniem, nazwać: taktyką integracji pokoleniowej. Jej celem było utworzenie grup pokoleniowych skupionych wokół odrębnych mitów. Każdy z tych mitów wyrażał stosunek do socjalizmu powiązanej z nim generacji. W rezultacie miały powstać pokolenia akceptujące socjalizm, ale różniące się własnymi opowieściami o nim.

Filmy dla trzech pokoleń

Analizując polityczne podziały w sferze odbioru filmu *Popiół i diament*³ Andrzeja Wajdy, Krzysztof Kornacki pisze: „Pojęcie »polityki historycznej« zrobiło w Polsce karierę pół wieku po premierze filmu Wajdy. Jeśli definiować tę kategorię jako formę zarządzania pamięcią

---

tworzenie wspólnego frontu wychowawczego wszystkich instytucji wychowawczo-propagandowych. Najtrudniejszym zadaniem w tym zakresie jest włączenie rodziny i innych grup nieformalnych do realizacji zadań jednolitego pod względem treści oddziaływania wychowawczego”. W kontekście prowadzonych rozważań mogę dodać, że jedną z nieformalnych grup, nad którymi należało zapanować, były grupy pokoleniowe. A. FRYDRYCHOWICZ: *Rola propagandy w kształtowaniu postaw*. W: S. KUŚMIERSKI, A. FRYDRYCHOWICZ: *Podstawy wiedzy o propagandzie*. Warszawa 1980, s. 77–78.

² Zob.: M. CZYŻNIEWSKI: *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*. Toruń 2006; R. HABIŁSKI: *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*. Warszawa 2009; W. JANOWSKI: *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR*. W: *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*. Red. K. PERSAK. Warszawa 2000.

³ Zob. *Popiół i diament*. Reż. A. WAJDA. Pd. 1958, pr. 03.10.1958.

zbiorowości, kształtowania świadomości historycznej w celach politycznych np. dla legitymizacji władzy, to nie ma wątpliwości, że taką »politykę historyczną« władze PRL-u prowadziły przez cały okres jej istnienia”⁴. To spostrzeżenie mogą uzupełnić, dodając, że zarządzanie pamięcią zbiorowości obejmowało również działania propagandowe na rzecz uformowania grup pokoleniowych. Gdy przegląda się prasę wydawaną w Polsce pomiędzy rokiem 1945 a rokiem 1989, nie trudno dostrzec, że stopniowo wprowadzano i utrwalano w tekstach propagandowych mity dla trzech pokoleń. Ze względu na treść tych mitów proponuję nazwać je następująco: **mit pokolenia walki, mit pokolenia pracy i mit pokolenia powinności**.

Pierwszy mit tematyzował walkę o sprawiedliwość społeczną. Jego treścią było przekonanie, że każdy człowiek ma prawo do walki o godne życie. W tekstach propagandowych komunistów akcentowali przede wszystkim to prawo w odniesieniu do najsłabszych grup społecznych, czyli bezrobotnych i robotników rolnych. Akcje zbrojne nie były główną formą prowadzenia tej walki. Na pierwszy plan wysuwano działania polityczne.

Mit pokolenia pracy wyrażał się w przekonaniu, że zaangażowanie wszystkich we wspólną pracę przyniesie im szczęśliwe życie. Z największą intensywnością był on rozpowszechniany w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych dwudziestego wieku, kiedy to cała polska gospodarka realizowała plan sześcioletni. W tym okresie szczególnie mocno podkreślano konieczność tworzenia kolektywów pracowniczych, ale istotne było też zaangażowanie (tak zastępowano słowo: poświęcenie) w wykonywanie obowiązków zarówno zawodowych, jak i społecznych.

Mit pokolenia powinności był skierowany do powojennego wyżu demograficznego, czyli do tej części społeczeństwa, która nie pamiętała innego ustroju społeczno-gospodarczego niż socjalizm. W treści tego mitu kierowano do młodych apel o wywiązanie się ze zobowiązania, jakie mają wobec starszego pokolenia, które wywalczyło dla nich państwo sprawiedliwości społecznej. Przypominano im również, że sami wobec siebie poniosą winę za niewykorzystanie szansy, jaką otrzymali.

Nie można zamknąć opisu wymienionych mitów w wyraźnie zaznaczonych okresach czasu, ponieważ przewijały się one w tekstach propagandowych od lat pięćdziesiątych aż do lat osiemdziesiątych.

---

⁴ K. KORNACKI: *Polityczno-historyczna strategia odbioru „Popiołu i diamentu” Andrzeja Wajdy*. W: *Polskie piśmiennictwo filmowe. Kino polskie wczoraj i dziś*. Red. P. ZWIERZCHOWSKI, B. GIZA. Bydgoszcz 2013, s. 135.

W latach siedemdziesiątych mity pokoleń walki i pracy odświeżano w celu wyeksponowania osiągnięć, które młodzi powinni rozwijać. Jednocześnie próbowano w ten sposób zasygnalizować, że w Polsce nie toczy się – tak jak w USA i krajach Europy Zachodniej – walka pokoleń. Ważną cezurą jest okres „pierwszej Solidarności”, czyli lata 1980–1981. Pamiętającemu go społeczeństwu propaganda lat osiemdziesiątych prezentowała wymienione mity rzadziej i w tle „twardych” faktów politycznych i gospodarczych.

W objaśnianiu obiegu mitów pokoleniowych, które są przedmiotem mojego zainteresowania, trzeba przede wszystkim wziąć pod uwagę, że w PRL finalny rezultat propagandowy powstawał jako suma różnych działań i przekazów medialnych. Film, szczególnie poruszający tematykę współczesną, nie pojawiał się w próżni. Widz odbierał go w kontekście tekstów propagandowych, które niekiedy poprzez bezwiedne skojarzenia dopowiadały sens obejrzanego utworu. Można zaobserwować wyraźną korelację czasową pomiędzy tematem lub wątkiem tematycznym filmu wyświetlanego w kinach a nasileniem, z jakim propaganda eksploatowała temat w tym filmie poruszony. Nie znaczy to, że działania propagandowe były inicjowane pod kątem określonego filmu. To raczej film był wpisywany w bieżącą akcję propagandową. Nie trzeba, jak przypuszczam, szczególnie bronić tezy, że wpływ na widza miały nie tylko konkretne teksty propagandowe, ale – może nawet najbardziej – ogólna tonacja propagandy i hasłowo ujęty temat, np. przodownicy pracy, ślusarze rekordziści lub osiągnięcia polskiego przemysłu morskiego. Ten kontekst tworzył pole semantyczne dla odbioru filmu. Dla widzów, którzy nie czytali recenzji filmowych – a takich na pewno było sporo, jeśli nie większość – miało ono istotny, obok osobistego doświadczenia, wpływ na ustosunkowanie się do fabuły i przesłania obejrzanego filmu. Rzecz jasna nie zamierzam sugerować, że widzowie przyjmowali wyłącznie bierną postawę odbiorczą i w rozumieniu sensu filmu bezwolnie podążali za tropami podsuwanymi im przez propagandę. Ich odczytania filmu mieściły się w szerokim spektrum: od zgodnych z intencjami po odczytania kontestujące⁵.

Wymienione mity miały docierać do społeczeństwa różnymi drogami, w tym także za pośrednictwem utworów artystycznych. Decydenci zarządzający kinematografią starali się, aby zostały one uwzględnione w filmach. Nie było to łatwe zadanie, ponieważ środowisko filmowców – niezależnie od stopnia, w jakim poszczególne

---

⁵ Szerzej na ten temat m.in.: J. MAZUREK: *Z teorii propagandy socjalistycznej*. Warszawa 1974.

jego członkowie popierali nowy ustrój – solidarnie i konsekwentnie broniło swobody artystycznej. W rezultacie zdarzało się, że film, podejmujący temat z listy tzw. tematów na zamówienie, nie zadowalał „zleceniodawcy”. Oczywiście, powodów rozbieżności między postulatami decydentów, a zrealizowanymi filmami było wiele i niektóre z nich staram się przedstawić w kolejnych rozdziałach.

Z perspektywy politycznej decydujące znaczenie w ukierunkowywaniu odczytania filmu przez widza miały recenzje filmowe. Dlatego kierowałem się nimi, szukając filmów, które mogłyby ilustrować poruszaną przeze mnie problematykę. Wybrałem filmy, w wypadku których krytycy zwracali uwagę na zarysowany w nich wątek pokoleniowy, powiązany z jednym z trzech mitów pokoleniowych, rozpoznańskich w ówczesnych tekstach propagandowych. Z mitem pokolenia walki można połączyć następujące filmy: *Jasne Łany* Eugeniusza Cękalskiego, *Celuloza* i *Pod gwiazdą frygijską* Jerzego Kawalerowicza oraz *Agnieszka 46* Sylwestra Chęcińskiego. Odniesienia do mitu pokolenia pracy rysują się dla filmów: *Dwie brygady* w reżyserii grupy studentów Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej w Łodzi pod opieką Eugeniusza Cękalskiego, *Molo* Wojciecha Solarza, *Zakręt* Stanisława Brejdyganta i *Cień już niedaleko* Kazimierza Karabasa. Propagowanie mitu pokolenia powinno stanowić kontekst dla filmów: *Album polski* Jana Rybkowskiego oraz *Uciec jak najbliżej* Janusza Zaorskiego⁶. Tytuły dla poszczególnych mitów podałem w kolejności premier. Nie jest to wyczerpująca lista filmów, dla których przywołanie mitów pokoleniowych jest istotne, ale zarysowanie ich kontekstu odbiorczego daje reprezentatywny obraz zjawiska.

Można rzecz jasna dyskutować, czy na przykład *Człowiek z marmuru* Andrzeja Wajdy⁷ lub *Dreszcze* Wojciecha Marczeńskiego⁸ i związane z nimi teksty prasowe otwartyby możliwość szerszego, głębszego omówienia problematyki społecznej recepcji mitu pokolenia pracy niż *Cień już niedaleko*, *Dwie brygady*, *Molo* lub *Zakręt*. Być

⁶ Zob.: *Jasne Łany*. Reż. E. CĘKALSKI. Pd. 1947, pr. 25.12.1947; *Dwie brygady*. Reż. W. BERESTOWSKI, J. NASFETER, M.T. NOWAKOWSKI, J. POPIOŁEK, M. OLEJNICZAK, S. STERNFELD, opr. art. E. CĘKALSKI. Pd. 1950, pr. 01.09.1950; *Celuloza*. Reż. J. KAWALEROWICZ. Pd. 1953, pr. 27.04.1954; *Pod gwiazdą frygijską*. Reż. J. KAWALEROWICZ. Pd. 1954, pr. 30.10.1954; *Agnieszka 46*. Reż. S. CHĘCIŃSKI. Pd. 1964, pr. 24.11.1964; *Molo*. Reż. W. SOLARZ. Pd. 1968, pr. 14.03.1969; *Album polski*. Reż. J. RYBKOWSKI. Pd. 1970, pr. 08.05.1970; *Uciec jak najbliżej*. Reż. J. ZAORSKI. Pd. 1972, pr. 07.03.1972; *Zakręt*. Reż. S. BREJDYGANT. Pd. 1977, pr. 19.09.1977; *Cień już niedaleko*. Reż. K. KARABASZ. Pd. 1984, pr. 18.10.1985.

⁷ Zob. *Człowiek z marmuru*. Reż. A. WAJDA. Pd. 1977, pr. 25.02.1977.

⁸ Zob. *Dreszcze*. Reż. W. MARCZEWSKI. Pd. 1981, pr. 23.11.1981.

może przykładowo *Życie rodzinne* Krzysztofa Zanussiego⁹ wraz z towarzyszącymi mu publikacjami prasowymi dałyby lepszy punkt wyjścia do rozważań na temat pokolenia powinności niż *Album polski* lub *Uciec jak najbliżej*. Moim zdaniem, omówienie filmów: *Człowiek z marmuru*, *Dreszcze* i *Życie rodzinne* zapewne wniesie dodatkowe ważne informacje, ale nie zmieni zasadniczo obrazu uwarunkowań odbioru mitów pokoleniowych, które stały się obiektem mojego zainteresowania.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że niniejsza praca nie jest tradycyjną filmoznawczą interpretacją, która na ogół koncentruje się na znaczeniach autonomicznie traktowanego dzieła. Przedstawiona przeze mnie propozycja osadza analizowane utwory w znacznie szerszym kontekście, który przenikał do państwowej kinematografii i nierzadko wikał twórców – w sposób bardziej lub mniej świadomy – w grę rozpiętą między własnymi aspiracjami, a minimalną choćby apercepcją twórczych poczynań przez tak zwane czynniki nadrzędne. Paradoksalnie: brak oryginalności artystycznej (może za wyjątkiem filmu *Molo*, który z perspektywy czasu nie robi wrażenia dzieła wtórnego, o co oskarżano go zaraz po premierze) analizowanych w tej rozprawie filmów jest ich zaletą. Po pierwsze dlatego, że ich formalna przezroczystość przenosi całą uwagę odbiorcy na opowiadaną historię; po drugie – twórczość *minorum gentium* z większą łatwością posługuje się charakterystycznymi dla danego czasu kliszami mentalnymi, stereotypami i rozwiązaniami fabularnymi zaczerpniętymi z innych przekazów. Łatwiej więc może stać się składnikiem znacznie szerszego dyskursu, który wykracza poza problematykę *stricto* filmoznawczą.

Recenzje filmów dla trzech pokoleń

Generalną tezę o ważności recenzji w ukierunkowywaniu odbioru filmów nawiązujących do mitów pokoleniowych należy skomentować kilkoma szczegółowymi uwagami. Podejmowanie lub odnoszenie się w recenzjach do treści propagandowych było normą w okresie PRL. Wszak, jak pisał Mieczysław Ciećwierz, „powołując państwowy aparat prasowo-propagandowy zakładano czynne oddziaływanie rządu i ośrodków władzy na prasę we wszystkich fazach jej działalności”¹⁰. To założenie realizowano niezależnie od zmian ekip rządzących aż do przełomu ustrojowego w 1989 roku. Oddziaływanie na

⁹ Zob. *Życie rodzinne*. Reż. K. ZANUSSI. Pd. 1971, pr. 24.09.1971.

¹⁰ M. CIEĆWIERZ: *Polityka prasowa 1944–1948*. Warszawa 1989, s. 120.

prasę dotykało wszystkich etapów jej wytwarzania i rozpowszechniania, poczynając od przydziałów papieru dla redakcji, a na cenzurowaniu gotowych tekstów kończąc. W tym miejscu nie ma potrzeby, aby szeroko opisywać te działania. Należy jedynie zaznaczyć, za Rafałem Marszałkiem, dwa istotne czynniki, które miały wpływ na polityczny wydźwięk recenzji filmowych.

Po pierwsze, w PRL krytycy nie tylko oceniali gotowy film, ale brali też udział w pracach przygotowawczych i programowych: „Urzędowe opracowania autoryzowane przez krytyków niejednokrotnie stanowią o zmianach i reformach typu administracyjnego; bywają pomocą i wskazówką dla producenta (mecenasa) w zakresie decyzji i taktyk”¹¹. To, co Marszałek jedynie delikatnie sugerował, to fakt, że krytycy przez udział w różnych gremiach opiniotwórczych doskonale zdawali sobie sprawę z tego, jakie oczekiwania polityczne są stawiane wobec filmu kierowanego do produkcji. Co więcej, niektórzy jako pracownicy aparatu, na przykład instruktorzy Wydziału Kultury KC PZPR, uczestniczyli w tworzeniu politycznych dyrektyw dla kinematografii. Sytuacja krytyka była mocno dwuznaczna, ponieważ znajdował się po obu stronach „barykady”. Uczestniczył w politycznym programowaniu produkcji filmowej, a także – oceniał wykonanie tego programu.

Po drugie, jak pisał Marszałek, „dzisiaj momentem pierwszorzędym staje się umiejscowienie wypowiedzi krytycznej”¹². Konstatacja ta odnosi się do roli krytyka w kulturze masowej i Marszałek nie wspomina o politycznym znaczeniu umiejscowienia recenzji filmowej, dlatego też tę kwestię w związku z obiegiem mitów pokoleniowych należy tu uzupełnić. Zaczę od przypomnienia trzeciego z wymienionych przez Alicję Helman typów postawy krytycznej. Ta trzecia, to postawa „najczęstsza, najbardziej typowa, kiedy krytyk mówi w imieniu pewnej zbiorowości, z którą bądź się identyfikuje (rzadziej), bądź ją poucza, bądź uzurpuje sobie prawa, by występować jako jej duchowy przywódca, stojący wszelako ponad grupą, dla której pisze”¹³. Otóż krytyk manifestował tę postawę nie tylko w treści recenzji, ale również poprzez jej umiejscowienie, czyli poprzez wybór pisma, w którym zamieszczał swoje recenzje. Znaczy to, że politycznego sensu filmu nie manifestowano wyłącznie w „Trybunie

¹¹ R. MARSZAŁEK: *Krytyka i mass-media*. W: *Szkice o krytyce filmowej i telewizyjnej*. Red. A. KUMOR. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 126–127.

¹² Ibidem, s. 128.

¹³ A. HELMAN: *O specyficznych uwarunkowaniach krytyki filmowej*. W: *Szkice o krytyce filmowej...*, s. 110.

Ludu” – organie Komitetu Centralnego PZPR. Co więcej, w niektórych recenzjach w niej zamieszczonych był on ledwie sygnalizowany. Niewątpliwie w przypadku takich, czyli na przykład rocznicowych filmów, jak *Album polski*, „Trybuna Ludu” nie omijała wyłożeń ich politycznego znaczenia. Gdy jednak recenzowano inne filmy, to sens ten częściej i niekiedy dobitniej prezentowały recenzje zamieszczone w innych pismach. Na przykład, gdy w latach pięćdziesiątych film dotyczył młodzieży, to jego polityczne znaczenie akcentowano na łamach „Sztandaru Młodych”. W późniejszych latach zaczęły się ukazywać czasopisma społeczno-kulturalne, ale nie znaczy to, że publikowane w nich teksty były całkowicie wolne od odniesień do treści propagandowych i kontekstu politycznego. Poszczególne tytuły należące do tej grupy pism reprezentowały poglądy różnych środowisk, a więc gdy pojawiał się film dotyczący któregoś z nich, przeszerzeń na polityczną reakcję była instytucjonalnie określona.

Należy jednak zastrzec, że nie zamierzam nie tylko bronić, ale nawet postawić tezy, iż recenzje służyły jedynie wpajaniu widzowi propagandowo zinterpretowanego filmu i umieszczanie recenzji w różnych pismach było po prostu rozpisaniem na głosy tej jednej „prawidłowej” wykładni. Lektura recenzji pokazuje, że w większości zawierają one nie tylko oceny treści propagandowej filmu. Wielu krytyków, również tych powiązanych z aparatem propagandowym, starało się prezentować czytelnikom choćby zarys rzetelnej analizy estetycznej lub socjologicznej. Nie można też mówić o jednolitym chórze krytyków. Wyrażanie opinii o filmie miało charakter „giełdy krytycznej”. Zofia Woźnicka nazywa tak praktykę krytyczną, „której funkcją jest rozwinięcie (w konfrontacji różnych stanowisk, systemów wartości i punktów widzenia) szerokiej gamy możliwych znaczeń, jakich dostarcza tekst dzieła w świetle aktualnie funkcjonujących systemów oczekiwań artystycznych”¹⁴. Woźnicka odnosi się głównie do krytyki literackiej i sztuk plastycznych, ale nie trzeba specjalnie argumentować, że giełda krytyczna była stosowana także w kręgu krytyki filmowej.

Zdarzało się również, że krytyk bronił się przed powielaniem w stosunku do filmu propagandowych sloganów i jednocześnie nie mógł w pełni wyrazić własnej opinii. W takich sytuacjach stosowano uniki. Opisując działalność krytyczno-filmową w latach 1968–1972, Tadeusz Sobolewski zauważa: „W kontekście zakazów, cichych represji, sezonowych zmian frontu politycznego publicystyka filmowa

---

¹⁴ Z. WOŹNICKA: *Krytyka współtworzy sens dzieła*. W: *Szkice o krytyce filmowej...*, s. 19.

zmuszona jest gromkim głosem stwierdzać oczywiste prawdy. Jej postulaty zbyt prędko dezaktualizują się, zbyt wiele bowiem zawierają ukrytych przesłanek, stosownych do okoliczności politycznych¹⁵. Innymi słowy, w recenzjach pojawiały się uogólnienia, które nie kolidowały z tonacją treści propagandowych, ale też ich nie podważały. To dystansowanie się krytyka wobec filmu zapewne z łatwością wyłapywali redaktorzy naczelni i cenzorzy, jeśli więc takie recenzje były publikowane, to znaczy, że przede wszystkim liczył się ogólny wydzźwięk propagandowy. Wystarczyło więc, że recenzja nie wprowadzała dysonansu, który sugerowałby fałsz w harmonii propagandowych głosów.

Podsumowując, zasygnalizowane przeze mnie praktyki administracyjne, organizacyjne, propagandowe i krytyczne sprawyły, że z jednej strony nawiązania do mitów pokoleniowych musiały się pojawiać w recenzjach filmowych, a z drugiej – w niektórych przypadkach pojawiały się nie tam, gdzie wydawało się, że muszą być obecne lub nie były wyrażane wprost. Niekiedy jedna wzmianka o tym, że bohater filmu jest reprezentantem pokolenia albo film jest adresowany do tego lub innego pokolenia, uczyniona w notatce z planu filmowego, profilowała sens uwag krytycznych. W wyłowieniu tego sensu bardzo pomocne było odwołanie do tekstów propagandowych, które nie wiązały się bezpośrednio z danym filmem. Zabieg ten pozwolił spojrzeć na opisywane filmy jako na elementy jednej układanki. Uwidocznił, jak centralnie zaplanowane treści są rozpowszechniane za pośrednictwem różnych kanałów dystrybucji. Nie zawsze odbywało się to bez usterek, co – mam nadzieję – ilustrują omówienia recepcji filmów, przedstawione w kolejnych rozdziałach.

Pokolenie jako konstrukt kulturowy

Zgodnie z tezą makarenkowskiej pedagogiki¹⁶, w myśl której w kształtowaniu człowieka liczą się wyłącznie warunki zewnętrzne,

¹⁵ T. SOBOLEWSKI: *Krytyka filmowa*. W: *Historia filmu polskiego*. T. 6: 1968–1972. Red. M. CZERWIŃSKI. Warszawa 1994, s. 328.

¹⁶ Anton Siemionowicz Makarenko był twórcą komunistycznej pedagogiki. Pochodził z rodziny robotniczej i w młodości pracował jako robotnik. Swoją koncepcję wychowania oparł w dużym stopniu na własnych doświadczeniach wyniesionych z domu rodzinnego. Głównym celem wychowania miało być osiągnięcie szczęścia przez wychowanka. Teza ta została opracowana w perspektywie ideologii marksistowskiej. Drogą do stania się szczęśliwym człowiekiem miała być praca w kolektywie, szczególnie praca

komuniści uważali, że grupę pokoleniową można wychować, narzucając jej tożsamość. Pokolenie, które powstało w rezultacie socjalizacji, Maria Ossowska charakteryzuje następująco: „Ponieważ jedną z podstawowych funkcji rodziców jest przekazywanie potomstwu tradycji grupy, do której należą, oraz nabytych w życiu wiadomości i umiejętności, mówi się pospolicie o pokoleniach tam, gdzie zachodzi jakiś analogiczny podział ról, np. w wypadku nauczyciela i ucznia. [...] I tu pokolenie stanowi jakies ogniwo w genealogii, tylko ta genealogia nie jest już genealogią biologiczną, lecz kulturową”¹⁷. Ossowska definiuje pokolenie poprzez relację dwustronną, która łączy co najmniej dwie grupy. Jest to – podobnie jak w przypadku genealogii biologicznej – relacja asymetryczna. Grupa znająca tradycję i posiadająca umiejętności przydatne w życiu, przekazuje te elementy społecznego uposażenia grupie drugiej, która z kolei zwrotnie przekazuje jedynie informacje o przyjęciu lub odrzuceniu komunikatów grupy pierwszej. Na ogół członkowie grupy pierwszej są starsi od członków grupy drugiej. Ossowska sugeruje taką zależność wiekową, zaznaczając, że chodzi o sytuację analogiczną do tej, jaka występuje pomiędzy rodzicami i dziećmi.

Hanna Świda-Ziemba, w celu osadzenia charakterystyki pokoleniowej w kontekście historycznym, nieco szerzej charakteryzuje pojęcie pokolenia opartego na relacjach kulturowych: „Przez termin »pokolenie« rozumieć będę zbiór młodych osób, które podlegając zbliżonym procesom socjalizacji w pewnym określonym okresie historycznym, wyrabiają sobie pewien system kategorii pojęciowych, za pomocą których postrzegają rzeczywistość, określają własną tożsamość, podejmują wybory życiowe i definiują bieżące sytuacje”¹⁸. W „pokoleniu” przedstawionym przez Świdę-Ziembę, światopogląd zbiorowy zastępuje tradycję i umiejętności, ale, podobnie jak w definicji Ossowskiej, dla formowania się pokolenia ważny jest proces

---

fizyczna. Makarenko wierzył, że żaden człowiek nie jest zły z natury, ale do łamania norm moralnych zmuszają niektórych warunki zewnętrzne. Swoje poglądy Makarenko realizował praktycznie, prowadząc zakład opiekuńczy dla młodzieży bezdomnej i wykołejonej. Komuniści eksportowali makarenkowską pedagogikę do wszystkich państw satelickich wobec ZSRR. Wśród licznych publikacji jej kanoniczną prezentację zawiera *Poemat pedagogiczny*. Zob. A. MAKARENKO: *Poemat pedagogiczny*. Tłum. B. RAFAŁOWSKA. Warszawa 1955.

¹⁷ M. OSSOWSKA: *Koncepcja pokolenia*. „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2 (9), s. 48.

¹⁸ H. ŚWIDA-ZIEMBA: *Młodzież w PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*. Kraków 2010, s. 9.

przekazywania wybranych znaczeń przez zewnętrzne w stosunku do niego grupy osób lub instytucje społeczne. Ossowska, przywołując takie przykłady, jak: nauczyciel i uczeń, profesor i student, mistrz i czeladnik, sugeruje akceptację i przejęcie przekazywanych treści. Świda-Ziemia dopuszcza możliwość odrzucenia pojęć wpajanych w procesie socjalizacji. Można zatem przypuszczać, że z przyjętego przez Ossowską punktu widzenia, pokolenia powstają zawsze, gdy zachodzi relacja transmisji tradycji oraz umiejętności pomiędzy przynajmniej dwoma grupami osób. Taki konsensualny zarys relacji międzypokoleniowych nie uwzględnia sprzeciwu lub zanegowania tradycji i tzw. życiowych umiejętności. Zakłada on ewolucyjne zmiany, które polegają na wkładzie kolejnych pokoleń w modyfikację przekazywanych znaczeń. Znaczy to, że pokolenia stanowią istotny czynnik w utrwalaniu i rozwoju kultury. Świda-Ziemia definiuje pokolenie poprzez wiek i socjalizację. Można więc uznać, że jeśli z jakichś powodów zdarzy się tak, że pewna grupa osób nie osiągnie wymaganego wieku lub osiągnąwszy go, nie zostanie poddana socjalizacji, to pokolenie nie powstanie. Można zatem rozważać społeczeństwa, w których pojawiają się luki pokoleniowe. Socjalizacja może natomiast być pomyślna lub niepomyślna. W obu przypadkach powstaje pokolenie, ale albo uczestniczy w konsensualnych, albo konfliktowych relacjach międzypokoleniowych. Zarówno socjalizacja, jak i przekazywanie tradycji i umiejętności życiowych są procesami rozciągniętymi w czasie. Angażują one emocje, a także intelekt członków grupy pobierającej nauki, ale niezmiernie istotną formą przekazu jest naśladownictwo. Procesy te jedynie wyjątkowo wywołują skrajne emocje i gwałtowne działania.

Jerzy Mikułowski Pomorski zaznacza, że główną formą podtrzymywania życia pokolenia jest dyskusja. Pełni ona również funkcję wychowawczą i zaangażowanie się w nią umożliwia przyłączenie się do danego pokolenia¹⁹. Tak uformowana grupa pokoleniowa demokratyzuje społeczeństwo, ponieważ w kręgu przekazującym ideę pojawiają się osoby z różnych warstw społecznych. Przenosząc te uwagi do rozważań o kształtowaniu trzech pokoleń Polski Ludowej, należy zaznaczyć dwie kwestie. Po pierwsze, dyskusja wokół pokoleń, które kształtowali komuniści, nie była otwarta i spontaniczna. Podlegała ścisłej regulacji względami politycznymi, a więc przyłączanie się do niej zależało od partyjnych decydentów. W rezultacie niektórzy nie mogli w niej uczestniczyć lub mogli to robić w bardzo ograniczonym

¹⁹ Zob. J. MIKUŁOWSKI POMORSKI: *Pokolenie jako pojęcie socjologiczne*. „Studia Socjologiczne” 1968, nr 3–4 (30–31).

zakresie (na przykład szeregowi żołnierze Armii Krajowej), innych natomiast specjalnie zachęcano do zabierania głosu (robotników w zakładach przemysłowych mobilizował aktyw związków zawodowych). Po drugie, z powodu reglamentowanego dostępu do dyskusji pokoleniowej nie było mowy o demokratyzowaniu społeczeństwa. Rysował się raczej hierarchiczny podział na tych, którzy zabierają głos w sprawach swojego pokolenia, i tych, którym nie udzielano głosu z powodów politycznych.

Do procesu formowania pokolenia jako ogniwa w łańcuchu kulturowym komuniści wprowadzili pewne zmiany. Przede wszystkim dążyli do zastąpienia rodzinnego przekazu tradycji treściami wytworzonymi przez aparat propagandowy. Zamiast rodziców treści kształtujące pokolenie przekazywali nauczyciele, a poza szkołą robiły to media. Jeśli w rozpowszechnianych przekazach pojawiały się treści zaczerpnięte z tradycji, to były silnie nacechowane ideologią komunistyczną i dostosowane do bieżących celów politycznych. Materiały, które stanowią źródło tej rozprawy, świadczą o tym, że komuniści trzykrotnie próbowali uformować grupy pokoleniowe. Za każdym razem podkreślano w tekstach propagandowych, że nowe pokolenie żyje w świecie, jakiego poprzednie pokolenia nie doświadczyły. Można więc, za Margaret Mead, nazwać kontekst, w którym komuniści kształtowali pokolenia kulturą „prefiguratywną”²⁰. W kulturze prefiguratywnej starsze pokolenie uczy się także od młodych, a jego doświadczenie ulega znacznej inflacji. Zanikanie korzyści płynących z przekazywania doświadczenia sprawia, że pokolenia różnicują się coraz bardziej. Wytworzenie kultury prefiguratywnej wymagało nadania nowych znaczeń zdarzeniom i ludziom, o których pamiętało polskie społeczeństwo.

Pamięć kulturowa

Próba opisanego taktyki integracji pokoleniowej rozwijanej w okresie trwania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dotyczy sfery nazwanej przez Jana Assmanna²¹ pamięcią kulturową. Postawienie tej tezy

²⁰ M. MEAD: *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Przeł. J. HOŁÓWKA. Warszawa 2000, s. 23.

²¹ Zob. J. ASSMANN: *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Przeł. A. KRZYŃSKA-PHAM. Warszawa 2015. Badania dotyczące pamięci kulturowej wywodzą się, jak pisał Assmann, z rozważań Maurice’a Halbwachsa, który zdefiniował pojęcie „pamięć zbiorowa”. Zob.: M. HALBWACHS: *Spoleczne ramy pamięci*. Przeł. M. KRÓL.

można, moim zdaniem, zaryzykować, ponieważ pamięć kulturową i taktykę integracji pokoleniowej łączą wspólne cechy: 1) nadawanie znaczenia rzeczywistości; 2) wykorzystywanie mitów; 3) zinstytucjonalizowana mnemotechnika²².

Assmann wymienia cztery typy pamięci: 1) pamięć mimetyczna – w niej utrwalone zostają „wzorce działań, których uczymy się przede wszystkim przez naśladowanie”²³; 2) pamięć rzeczy – rzeczy, które otaczają człowieka, przypominają mu o przeszłości swoich wytwórców; 3) pamięć komunikatywna – „obejmuje wspomnienia dotyczące najbliższej przeszłości. Człowiek dzieli je ze swoimi współczesnymi”²⁴; 4) pamięć kulturowa – jest „specyficznym przekształceniem”²⁵ trzech pozostałych typów pamięci. Specyfika ta polega na nadawaniu znaczenia działaniom, rzeczom i opowieściom przechowywanym w pamięci mimetycznej, pamięci rzeczy i pamięci komunikatywnej. Opisując te typy pamięci, Assmann podkreśla ich aspekt społeczny. Z tej perspektywy każdy z wymienionych typów pamięci należy do struktury konektywnej wytwarzanej przez kulturę. Struktura ta po-

---

Warszawa 1969; M. HALBWACHS: *The Collective Memory*. New York 1980. W publikacjach poświęconych pamięci zbiorowej zwraca się również uwagę na istotny wkład, jaki do jej badania wniósł Pierre Nora. Zob. P. NORA: *Les lieux de mémoire*. Vol. 1–7. Paris 1984–1992; IDEM: *Czas pamięci*. Przeł. W. DŁUSKI. „Res Publica Nowa” 2001, nr 7 (154). Barbara Szacka pisze, że prowadzone w latach sześćdziesiątych przez Ninę Assorodobraj badania świadomości historycznej z dzisiejszej perspektywy można traktować jako zapoczątkowanie badania pamięci zbiorowej. „Tak się bowiem składa, że modna obecnie i na całym świecie podejmowana przez przedstawicieli różnych dyscyplin akademickich należąca do kategorii nauk społecznych problematyka pamięci zbiorowej, w Polsce już w latach sześćdziesiątych, kiedy o żadnej takiej modzie nie było mowy, została wprowadzona przez Ninę Assorodobraj w obszar zainteresowań socjologii”. B. SZACKA: *Mitologizacja przeszłości w pamięci zbiorowej*. W: *Teraźniejszość i pamięć przeszłości. Rozumienie historii w literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Red. H. GOSK, A. ZIENIEWICZ. Warszawa 2006, s. 46. Zob. N. ASSORODOBRAJ: „Żywa historia”. *Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze*. „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2 (9); B. SZACKA: *Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej*. Warszawa 1983; EADEM: *Czas przeszły – pamięć – mit*. Warszawa 2006; B. SZACKA, A. SAWISZ: *Czas przeszły i pamięć społeczna. Przemiany świadomości historycznej inteligencji polskiej 1965–1988*. Warszawa 1990; A. SZPOCIŃSKI, P.T. KWIATKOWSKI: *Przeszłość jako przedmiot przekazu*. Warszawa 2006.

²² Zob. J. ASSMANN: *Pamięć kulturowa...*, s. 68.

²³ Ibidem, s. 36.

²⁴ Ibidem, s. 66.

²⁵ Ibidem, s. 36.

przez proces komunikacji spaja uczestników danej kultury. Komunikowanie się uczestników danej kultury jest procesem fundamentalnym dla pamięci. Bez komunikowania nie powstają wymienione typy pamięci i nie są utrwalane przechowywane w nich treści.

Należy też przypomnieć nieco inaczej sformułowaną przez Assmanna definicję pamięci kulturowej. W tej wersji pamięć kulturowa to „pojęcie obejmujące wszelką wiedzę, która w specyficznych ramach interakcji zachodzących w danej społeczności kieruje jej działaniem i przeżyciami oraz w której ćwiczą się i w którą są wprowadzani jej członkowie z pokolenia na pokolenie”²⁶. Dla rozważań poświęconych mitom pokoleniowym bardziej operacyjnym pojęciem jest pamięć kulturowa jako instancja sensotwórcza niż jako wiedza, nawet bardzo szeroko rozumiana. Pojęcie „wiedza” zakłada bowiem możliwość rozstrzygnięcia prawdziwości lub fałszywości wyrażających ją zdań. W stosunku do mitów pokoleniowych tego rodzaju weryfikacja jest niemożliwa. Natomiast zbieżność między opisem tak rozumianej pamięci kulturowej i opisem mitów pokoleniowych, którymi się zajmę, polega na tym, że członkowie danej społeczności są wprowadzani i ćwiczeni do uczestnictwa w obu tych sferach.

Nadawanie znaczenia wspomnieniom pokoleniowym

Assmann pisze, że pamięć pokoleniowa jest typowym wariantem pamięci komunikatywnej²⁷. Komunikatywny charakter pamięci pokoleniowej polega na przekazywaniu opowieści o własnych przeżyciach oraz doświadczeniu pomiędzy członkami danej grupy pokoleniowej i pokoleniami następnymi. Pamięć pokoleniowa zanika, gdy umrze ostatnia osoba mogąca własnym doświadczeniem potwierdzić opowieść pokoleniową. Zdaniem Assmanna, gdy pozbawiona żywych świadków opowieść pokoleniowa trafia do mediów, staje się „już tylko medialnym przekazem”²⁸.

W kontekście też przedstawionych przez Assmanna na temat pamięci pokoleniowej ujawnia się wyjątkowość integracji pokoleniowej, którą prowadzili komuniści w okresie PRL. Wyjątkowość ta polegała na zaangażowaniu propagandy w rozszerzenie pamięci pokolenio-

²⁶ J. ASSMANN: *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa*. Tłum. S. DYROFF, R. ŻYTNYEC. „Borussia” 2003, nr 29, s. 11. Zob. R. TRABA: „Wschodniopruskość”. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Poznań 2006; IDEM: *Wstęp do wydania polskiego*. W: J. ASSMANN: *Pamięć kulturowa...*

²⁷ Zob. J. ASSMANN: *Pamięć kulturowa...*, s. 66.

²⁸ Ibidem, s. 67.

wej na pamięć kulturową. Zazwyczaj, jeśli w pamięci kulturowej pojawiały się symbolizacje pamięci pokoleniowej, to były one wytworami członków danego pokolenia lub artystów z nim związanych. W okresie PRL pomiędzy pamięcią pokoleniową a pamięcią kulturową pośredniczył aparat propagandowy. Schemat procesu wprowadzania symbolizacji pokoleniowej do pamięci kulturowej, który jest przedmiotem mojego zainteresowania, można zarysować następująco. Redakcje gazet i czasopism zbierały wspomnienia potencjalnych członków grup pokoleniowych. Znaczenie, które miało wiązać daną grupę pokoleniową, ustalał aparat propagandowy. Usensowiony w ten sposób obraz przeszłości był prezentowany później w tekstach propagandowych²⁹. Teksty te stanowiły punkt odniesienia dla różnych tekstów ówczesnej kultury, w tym – do pewnego stopnia – również dla wypowiedzi artystycznych.

Mit pokoleniowy w pamięci kulturowej

Assmann pisze, że mit jest jedną z figur pamięci zbiorowej³⁰. Figury³¹ te powstają, gdy konkretem, ujętym w doświadczeniu przez członków danej społeczności, zostaje nadane znaczenie. Konkretnymi zapamiętywanymi mogą być osoby, rzeczy, zdarzenia. Do pamięci są

²⁹ Jerzy Bralczyk dał następujące wskazówki pomocne przy wyodrębnianiu tekstów propagandowych spośród innych tekstów: „Wstępnie ustalamy jako cechę je [teksty propagandowe – J.Z.] wyróżniającą to, że ich głównym przedmiotem jest polityka, a głównym celem – perswazja. W naszych warunkach są to jednocześnie teksty, które również albo same się charakteryzują, albo też są przez inne teksty scharakteryzowane jako właśnie propagandowe. Wynika to z jasno postawionych celów mass mediów. [...] Kolejnymi podstawami do postawienia hipotezy o odrębności tego typu jest jawna i niepodważalna swoistość kategorii nadawcy, kategorii odbiorcy i uporządkowania funkcji w tych tekstach, a także intuicyjnie wyczuwalna odrębność środków formalnych, dla tej grupy tekstów charakterystycznych, wynikająca zarówno z poprzednio sygnalizowanej swoistości wymienionych kategorii, jak i z treści”. J. BRALCZYK: *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*. Warszawa 2001, s. 15. Zob.: S. AMSTERDAMSKI: *Język propagandy*. Warszawa 1979; I. BORKOWSKI: *Świt wolnego słowa. Język propagandy politycznej 1981–1995*. Wrocław 2003; B. DOBEK-OSTROWSKA, J. FRAS, B. OCIEPKA: *Teoria i praktyka propagandy*. Wrocław 1997; M. GŁOWIŃSKI: *Nowomowa po polsku*. Warszawa 1991; M. MARODY: *Język propagandy i typy jego odbioru*. Warszawa 1984; W. PISAREK: *Język służy propagandzie*. Kraków 1976.

³⁰ Zob. J. ASSMANN: *Pamięć kulturowa...*, s. 68.

³¹ Zob. ibidem, s. 53–58.

również włączane fakty historyczne³². Figury pamięci charakteryzują trzy cechy: „konkretne odniesienie do przestrzeni i czasu, odniesienie do konkretnej grupy oraz rekonstruktywność”³³. Omawiając pierwszą cechę, Assmann podkreśla, że konkretność odniesienia nie polega na umieszczeniu przedmiotu pamięci w chronologii i fizycznej topografii, ale jest ona wyrażana poprzez odniesienie do tego, co ważne, znaczące w doświadczeniu danej grupy, na przykład święta, dom rodzinny, miejsce zamieszkania itp. Druga cecha figur pamięci dotyczy powiązania tych, których łączy wspólna pamięć. Pamięć zbiorowa grupy tworzy jej tożsamość. Wreszcie, trzecia cecha – rekonstruktywność pamięci polega na tym, że przechowywany w niej obraz przeszłości jest uwarunkowany czynnikami społecznymi, politycznymi, ekonomicznymi. Innymi słowy, grupa przechowuje w swojej pamięci zbiorowej to, co w danych warunkach historycznych może przechować.

Pisząc o pamięci kulturowej w starożytności, Assmann przywołuje mity archaiczne. Mity pokoleniowe, które są przedmiotem mojego zainteresowania, należą do mitów współczesnych. Jako figury pamięci dzielą one czas na negatywnie waloryzowaną przeszłość przed powstaniem PRL i wspinają terażniejszość socjalistycznego państwa. Tworzyły one tożsamość grup pokoleniowych w dwóch aspektach. Po pierwsze – integrowały tych, którzy utożsamiali się z ich treścią. Po drugie – wyznaczały minimalny poziom akceptacji nowego ustroju. Innymi słowy, dla tej części społeczeństwa, która przyjęła postawę neutralną wobec ideologii komunistycznej, mity pokoleniowe określały granice pomiędzy członkiem społeczeństwa socjalistycznego a jego wrogiem. Rekonstruktywność mitów pokoleniowych była silnie akcentowana, ponieważ politycy i aparat propagandowy wykorzystywał je do wypierania z tekstów publicystycznych i artystycznych mitów, które nie były zharmonizowane z celami politycznymi PZPR.

Mity pokoleniowe, podobnie jak i inne mity współczesne, nie są wyrażane w opowieściach, które opierają się na stałym, powtarzal-

---

³² Assmann wprawdzie o tym nie pisze, ale trzeba zaznaczyć, że fakt historyczny jest konstrukcją wytworzoną przez historyków. Znaczy to, że przeszłość została ustrukturywana, zanim została zapamiętana. Doświadczenie faktu historycznego przez członków społeczności ma zatem charakter przeżywania przeszłości zapośredniczonej, co różni je od doświadczenia ufundowanego na bezpośredniej relacji z osobą, rzeczą lub uczestnictwie w minionym zdarzeniu.

³³ Ibidem, s. 54.

nym schemacie fabularnym³⁴. Jako struktury znaczeniowe kształtujące świadomość społeczną pojawiają się pod różnymi postaciami, a nie tylko – jak mity archaiczne – w różnych wariantach. W podsumowaniu swoich rozważań na temat mitów współczesnych Krzysztof Piątkowski podkreśla: „Nie ma różnych wersji mitów współczesnych, są tylko różne ich ilustracje. Wersja się zmienia dopiero w przypadku zmiany ogólnej zasady mitu”³⁵. Toteż nie ma nic zaskakującego w tym, że mity pokoleniowe można odnaleźć zarówno w tekstach propagandowych, jak i w utworach artystycznych. Zróznicowanie form ilustracji mitów pokoleniowych w okresie PRL miało zapewnić szerszy zakres ich odbioru.

Rozważania, w których mity współczesne traktuje się jako formy świadomości społecznej, są prowadzone od wielu lat³⁶, ale mity pokoleniowe, o których piszę, nie są po prostu mitami współczesnymi. Ze względu na ich znaczenie polityczne i zaangażowanie aparatu propagandowego w ich powstanie należy zaliczyć je do tej podgrupy mitów współczesnych, którą określa się nazwą „mit polityczny”³⁷.

³⁴ Roland Barthes zwrócił uwagę na odrębność mitów współczesnych w stosunku do mitów archaicznych. Argumentował, że mity współczesne, w przeciwieństwie do mitów archaicznych, nie mają spetryfikowanej struktury narracyjnej. Na początku lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku postawił tezę, że mit został wchłonięty przez język. Pozostała mityczność, która „obecna jest wszędzie tam, gdzie wytwarza się zdania, lub gdzie opowiada się historie (w jak najogólniejszym znaczeniu obu pojęć): od języka wewnętrznego po rozmowę, od artykułu prasowego po przemówienie polityczne, od powieści (jeśli takowe jeszcze istnieją) po reklamę – czyli w tych wszystkich słowach, które można objąć Lacanowską koncepcją wyobrazonego (*imaginaire*)”. R. BARTHES: *O zmianie przedmiotu badań (czyli mitologia dzisiaj)*. Przeł. T. RUTKOWSKA. „Polska Sztuka Ludowa. Konteksty” 1992, nr 3–4, s. 5. Marcin Czerwiński stosuje nazwy „struktury mitopodobne”, „wyobrażenia mitopodobne” do oznaczenia zjawisk w kulturze współczesnej, które chociaż przypominają mity archaiczne, to jednak różnią się od nich genetycznie. Zob. M. CZERWIŃSKI: *Magia, mit i fikcja*. Warszawa 1975, s. 137–138.

³⁵ K. PIĄTKOWSKI: *Mit – historia – pamięć. Kulturowe konteksty antropologii – etnologii*. Łódź 2011, s. 95.

³⁶ Zob. R.M. MACIVER: *The Web of Government*. New York 1947; E. CASSIRER: *Mit państwa*. Tłum. A. STANIEWSKA. Warszawa 2006; E. CASSIRER: *Esej o człowieku*. Przeł. A. STANIEWSKA. Warszawa 1971; G. SOREL: *Reflection on Violence*. In: *Myth and Mythmaking*. Ed. H.E. MURRAY. Boston 1960; M. ELIADE: *Mity, sny i misteria*. Tłum. K. KOCJAN. Warszawa 1994; L. KOŁAKOWSKI: *Obecność mitu*. Paryż 1972.

³⁷ Zob.: H. TUDOR: *Political Myth*. London 1976; R. GIRARDET: *Mythes et mythologies politiques*. Paris 1986; S. FILIPOWICZ: *Mit i spektakl władzy*. Warszawa 1988.

Indeks osobowy

- Adam S. 49, 295
Adamas Maria 37, 297
Adamiec Marek 48, 295
Adamski Franciszek 61, 276
Albert Andrzej (właśc. Wojciech Roszkowski) 116, 278
Amsterdamski Stefan 21, 276
„Andrzej” 43, 295
Andrzejewski Adam 54, 275
Antonioni Michelangelo 197, 198
Armatys Barbara 122, 278
Armatys Leszek 122, 278
Assmann Jan 18–22, 28, 268, 269, 278
Assorodobraj Nina 19, 276
- (B) 82, 282
B.S. 49, 295
Babiuk Edward 209
Bacsó Péter 254, 306, 307
Bajdor Jerzy 103–105, 282, 284
Bajka Zbigniew 60, 62, 63, 65, 276
Banach Roman 162, 222, 307
Banaszkiewicz Jerzy 48, 244, 245, 301
Baran Mieczysław 186, 283
Baranowski Krzysztof 187–189, 283
Baranówna-Duszyna Bronisława 50, 295
Barthes Roland 23, 283
Barwiński Sławomir 37, 298
Berestowski Wadim 11, 165, 307
Berman Jakub 166, 283
- Beylin Karolina 139, 283
Beylin Stefania 139, 283
„Biedronka” 43, 295
Bielas Katarzyna 31, 283
Biernat Tadeusz 24, 88–93, 276
Bierut Bolesław 35, 81, 158, 159, 163, 167, 224, 289, 291, 294
Bolka Józef 51, 295
Borkowski Igor 21, 278
Borowy Piotr 96, 283
Bortkiewicz Henryk 162, 174
Bożym Wiesław 249, 291
Bralczyk Jerzy 21, 279
Branigan Edward 241, 279
Bratkowski Stefan 230, 277
Brejdygant Stanisław 11, 202, 205, 207, 210–214, 308
Brodzki Jan 159, 283
Brun Władysław 122
Brylska Barbara 241
Brzeziński Szczepan 38, 222–224, 274, 295–297
Bubnicki Rafał 146, 279, 281
Bugajski Ryszard 101
Bukowiecki Leon 114, 116, 117, 133, 140, 283, 293
Burski Juliusz 106
- Cassirer Ernst 23, 276, 279
Cękański Eugeniusz 11, 108–110, 117–119, 121–123, 164–166, 283, 307

- Chałasiński Józef 24, 25, 27, 44, 45,
53–55, 85, 86, 274, 283
 Chęciński Sylwester 11, 30, 31, 146,
148, 151, 154, 156, 279, 281, 283,
307
 Chojecka Teodozja 51, 296
 Chołaj Henryk 52, 296
 Chomicz Zbigniew 232, 296
 Chopin Fryderyk 96
 Cicha Wanda 38, 133, 136, 181–183,
190, 275, 296
 Ciećwierz Mieczysław 12, 276
 Cieński Andrzej 67, 279
 Ciupa Robert 247, 279
 Conrad Joseph 32
 Cybulski Zbigniew 175
 Cyrankiewicz Józef 80, 144, 145, 158,
163, 283, 286, 291
 Czaja Piotr 48, 244, 245, 296
 Czapczyk 179
 „Czesław Bielecki” 43, 297
 Czerwiński Marcin 15, 23, 276, 280
 Czyżkowski Jan 48, 244, 297
 Czyżniewski Marcin 8, 279
- Dabert Dobrochna 34, 279
 Dąbrowski Andrzej 43
 Dąbrowski Konstanty 158
 Dejmek Kazimierz 111
 Dejunowicz Kazimierz 111
 Dembowski Henryk 184
 Derduł Czesław 50, 51, 66, 297
 Dębski Andrzej 146, 279, 281
 Dipont Małgorzata 198, 294
 Dłuski Wiktor 19, 280
 Dmochowski Mariusz 215
 Dobek-Ostrowska Bogusława 21, 279
 Dobosz Stanisław 70, 71, 76, 276, 278
 Dobrowolski Stanisław R. 70
 Dobrzyński Andrzej 230, 276
 Dondziłło Czesław 237, 240, 251,
256, 257, 264, 284
 Dorsz Henryk 38, 180, 181, 183, 190,
297
- Drawicz Andrzej 137, 284
 Drozdowski Bohdan 38, 209, 274,
297
 Drozdowski Bogumił 251, 252, 266,
284
 Dudziak Jan 184, 185, 305
 Dudzik Zdzisław 161, 284
 Duszyński Zygmunt 153
 Dyoniziak Ryszard 229, 277
 Dyroff Stefan 20, 278
 Dziamska Henryka 48, 301
 Dziedzic Zygmunt 51, 297
 „Dziennikarz” 49, 297
- E.J. 138, 298
 Ebertowska Wanda 100, 286
 Eisenstein Siergiej 129, 307
 Elceser Stanisław 51, 66, 298
 „ElekTryk” 43, 298
 Eliade Mircea 23, 279
 Emilia 49, 298
 Engel Zbigniew 38, 298
 Ermler Fridrich 129, 308
 (Erte) 62, 284
- F.J. [Franciszek Jakubczak] 25, 284
 F.P. 40, 298
 Fellini Federico 197, 198, 210, 307
 Filipowicz Stanisław 23, 276
 Filipski Ryszard 184
 Ford Aleksander 95, 129
 Fras Janina 21, 279
 Frelek Ryszard 237, 238
 Frydrychowicz Aleksander 7, 8, 276
 Fuksiewicz Jacek 191, 193, 198, 199,
284
- Gajewski Jan 82, 83, 284
 Gałaj Dyzma 45, 274
 Gałczyński Konstanty Ildefons 70
 Gębicka Ewa 104, 279
 Giędoń Janusz 51, 298

- Gierek Edward 203, 204, 247, 248,
 283, 284, 294
 Girardet Raoul 23, 276
 „Gisek” 41, 298
 Giza Barbara 9, 280
 Giżycki Jerzy 134, 285
 Głogowski Józef 118, 298
 Głowiński Michał 21, 279
 Goliński Leszek 33, 79, 81, 284
 Golka Marian 108, 158, 231, 284
 Gołębiowski Bronisław 45, 47, 86–88,
 274–276
 Gomułka Władysław („Wiesław”) 80,
 108–110, 142, 144, 153, 184, 201,
 230, 235, 284, 291, 293
 Gosk Hanna 19, 280
 Góra Władysław 70, 278
 Góral Andrzej 41, 298
 Góralczyk Jerzy 248
 Grim Arnold 41, 298
 Grechuta Marek 212
 Gromadka Lubomir 69, 276
 „Grot” 49, 298
 Grudzień Zdzisław 84, 85
 Gruza Jerzy 130, 131, 284
 Grzegorzewski Antoni 49, 298
 Grzelak Zdzisław 45, 275
 Grzelecki Stanisław 185, 190, 194, 199,
 211, 238, 242, 243, 250, 253, 255,
 256, 284
 Grzeliński Czesław 37, 297
 Guździk Władysław 118, 285
- H.R. 41, 285
 Habielski Rafał 8, 56, 279
 Halbwachs Maurice 18, 276
 Halecka Walentyna 41, 61, 298
 Halladin Danuta 256, 306, 307
 Haltof Marek 270, 279
 Has Wojciech J. 192
 Hellen Tomasz 237, 239, 240, 285
 Helman Alicja 13, 33, 155, 277, 279,
 285
 Hemmerling Zygmunt 69–71, 276
- Hendrykowska Małgorzata 33, 110,
 270, 279
 Hendrykowski Marek 29, 279
 Herniczek Roman 38, 298
 Hewelt Hipolit 49, 261–263, 299
 Hillebrandt Bogdan 70–72, 157, 277,
 285
 Hirsz Zbigniew J. 37, 59, 73, 74, 77,
 116, 246, 277, 279
 Hirsz Zofia 73, 74, 77, 277
 Hładko Ryszard 232, 285
 Hołda Edward 47
 Hołowka Jacek 18, 280
- (im.) 163, 285
 Iracki Robert 38, 39, 136, 299
 Irena S. 49, 299
 Iskierko Alicja 221, 222, 225, 285
 Iwaszkiewicz Jerzy 37, 297
- J.G. 115, 121, 285
 JJS [Jan Józef Szczepański] 169, 250,
 251, 254, 255, 285
 (j. jur.) 237, 285
 J.P. 167, 285
 J.W. [autor listu do „Dziennika Lu-
 dowego”] 118, 285
 JW. [Jacek Woźniakowski?] 194, 197,
 285
 J.Z. 40, 285
 Jackiewicz Aleksander 238, 239, 285
 Jagiełło-Lysiowa Eugenia 45, 274
 Jakubczak Franciszek 25, 43–45, 53,
 56, 85–87, 274, 275, 279, 285
 Jakubowska Wanda 95, 96, 100, 101,
 122, 167, 285
 Jal Wojciech 189, 286, 294
 Jan 182
 Janicka Bożena 191, 193, 249, 251, 252,
 255, 256, 286, 289
 Janicki Stanisław 109, 118, 121, 277,
 286
 Janik Józef 49, 299

- Janina S. 40, 299
 Jankun-Dopartowa Mariola 34, 279
 Janowski Włodzimierz 8, 279
 Jarmołowicz Wojciech 53, 279
 Jaruzelski Wojciech 215, 216, 219, 283
 Jasiński Wiesław 229, 277
 Jaszcz [Jan Alfred Szczepański] 237, 286
 Jaworska Beata 184, 191, 197, 286
 Jędrusek Jerzy 37, 297
 Juniewicz Antoni 99, 101
 „Jurek” 49, 261–263, 299
 Jurkiewicz Zbigniew 115, 288
- K.M. [Kazimierz Młynarz] 211, 213, 221, 286
 Kaczmarek Elżbieta 48, 299
 Kaden Jerzy 29, 166, 286
 Kafka Franz 226
 Kajewski Piotr 147, 286
 Kajzer Karol 50, 299
 Kalinowski Mieczysław 70
 Kalinowski Tadeusz 194
 Kaliński Sylwek 48, 299
 Kania Jan 232, 292
 Kania Vašek 162, 164, 166, 169, 170, 172–174, 176, 178
 „Kaon” 48, 299
 Karabas Kazimierz 11, 202, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 285, 307
 Karcz Danuta 235, 236, 265, 286, 292
 Karczewski Zdzisław 173
 Karpowski Tadeusz 170, 171, 175, 176, 286
 Kasprzycki Jacek 246, 285
 Kasprzycki Michał 115, 118, 286
 Kawalerowicz Jerzy 11, 96, 100, 101, 127–131, 133, 134, 137–141, 270, 283, 286, 293, 307
 KA-WU 40, 299
 Kenney Padraic 159–161, 164, 279
 Kęsicki 179
- Kierczyńska Melania 115, 117, 123, 288
 Kijak Regina 38, 297, 299
 Kijowski Janusz 32, 307
 Klaczyński Zbigniew 154, 191, 193, 200, 211, 258, 260, 286
 Kluba Henryk 192, 249, 291
 Kłopotowski Krzysztof 211, 213, 286
 Kobielski Dobrosław 57, 286
 Kocjan Krzysztof 23, 279
 „Kolchida” 43, 299
 Kołaczkowski Tadeusz 165, 286
 Kołakowski Leszek 23, 277
 Kołodyński Andrzej 191, 198, 286
 Kołodziejski Henryk 54
 Koniczek Ryszard 196, 249, 286, 291
 Konopka Witold 70
 Konwicki Tadeusz 173, 286
 Kopaczewski Jarosław 217
 Korabielnikowa Lidia 160, 162, 287, 294
 Korecki Tadeusz 165
 Kornacki Krzysztof 8, 9, 280
 Kosiński Bohdan 223, 307
 Kosmowska Irena 53
 Kostyrko Krzysztof 28, 31, 32, 287
 Kowalski Aleksander (Olek) 70
 Kowalski Marek A. 103, 284
 Kowzan Tadeusz 114–118, 287
 Kozakiewicz Mikołaj 229, 277
 Kozłowska Izabella 251
 Koź. [Kazimierz Koźniewski] 165, 287
 Kraska Zenon 191, 287
 Krawczykowa Helena 38, 298
 Krempa Jerzy 229, 277
 Kropat Romuald 30, 165
 Król Jan A. 110, 115, 122–126, 287
 Król Marcin 18, 276
 Kruczkowski Leon 95
 Kryczyńska-Pham Anna 18, 268, 278
 Krzywicki Ludwik 26, 53, 54, 275
 Kuc Piotr 50, 287
 Kucharski Włodzimierz 49, 299
 Kula Marcin 7, 280

- Kumor Aleksander 13, 14, 277, 278
 Kupis Tadeusz 59, 60, 62, 63, 277, 287
 Kurnakowicz Jan 110, 116
 Kurowski Zdzisław 235
 Kuryluk Jerzy 33, 132, 137, 138, 287
 Kurz Iwona 271, 280
 Kuszewski Stanisław 249, 291
 Kuśmierski Stanisław 7, 8, 276
 Kuziemski Eliasz 216
 Kwaskowski Włodzimierz 217
 Kwaśniewicz Władysław 260, 287
 Kwiatkowski Michał 38, 298
 Kwiatkowski Piotr T. 19, 280
 Kydryński Juliusz 147, 287
- Lalek Zygmunt 172
 Landau Władysław 53
 Laskowski Zbigniew [recenzent „Tygodnika Powszechnego”] 127, 134, 137, 287
 Laskowski Zbigniew [uczestnik konkursu redakcji „Walka Młodych”] 49, 299
 Lasota Grzegorz 169, 170, 176, 287
 „Lech” 43, 186, 205–207, 274, 299
 Lech Czesław 84, 277
 „Lech Turzyc” 43, 91, 274, 299
 Lem Stanisław 115, 287
 Lemann Jolanta 109, 121, 164, 166, 167, 280
 Lenin Włodzimierz 269
 Lesiak Stanisław 38, 298
 Lesiak Stanisława 38, 119, 120, 135, 274, 300
 Lesiakowski Krzysztof 143, 144, 150, 153, 155, 280
 Leszcz [Zygmunt Lichniak?] 139, 168, 174, 287
 Leszczyński Karol 113
 Leszczyński Witold 192
 Leśnodorski Bogusław 37, 298
 Lisiecka Alicja 156, 277
 Losey Joseph 198
- L-scy 115, 116, 287
 Lubelski Tadeusz 33, 225, 280
 Lulek Władysław 38, 300
- Ładoń Mieczysław 37, 298
 Łapicki Andrzej 176
 Łepkowska Ilona 225, 287
 Łomnicki Tadeusz 174
 Łoza Mieczysław 251
 Łukasiewicz Ryszard 157, 232, 233, 287
 Łukasiewicz Jerzy 84
 Łykowski Mieczysław 164, 165, 288
- Mach Wilhelm 31, 147, 273
 Machulski Jan 242
 Maciejewska Lucyna 161, 287
 MacIver Robert M. 23, 277
 Madej Alina 110, 150, 236, 280, 287
 Maj 182
 Majek Bronisław 29, 30
 Majewski Janusz 249, 291
 Makarenko Anton 15, 16, 277
 Maksymowicz Alfred 122
 Malanowski Jan 28, 287
 Malatyńska Maria 249, 288
 Maliszewski Edward 54
 Małcużyński Karol 130, 288
 Mar Jan 177, 288
 Marczak Józef 229, 277
 Marczewski Wojciech 11, 307
 Maria Aniela L. 48, 300
 Markiewicz Henryk 195, 288
 Markiewicz Władysław 230, 277
 Marody Mirosława 21, 277
 Marszałek Rafał 13, 236, 243, 277, 288
 „Marzyciel” 49, 300
 Matysik Ferdynand 262
 Maziejuk Henryk 46, 274
 Mazurek Józef 10, 277
 Mead Margaret 18, 280
 Mendyk Kazimierz 50, 300

- Merunowicz Jerzy 162
 Merz Irena 97, 133, 137, 139, 141, 288
 Mętrak Krzysztof 191–193, 199, 250, 251, 252, 255, 288
 „Michał” 43, 300
 Michałek Bolesław 185, 191, 249, 288, 289
 Miczka Tadeusz 150, 280
 Mielczarska Zofia 247
 Mikołajczyk Stanisław 116
 Mikołajewski Adam 114
 Mikułowski Pomorski Jerzy 17, 288
 Milewska Anna 212
 Minc Hilary 158, 159, 293
 Misiorny Michał 99, 101, 102, 288
 M.L. 50, 300
 Moczar Mieczysław 31, 83, 84, 143, 144, 150, 153–156, 201, 277, 291, 293
 Molas Jadwiga 48, 301
 Morawski Jerzy 82, 289
 Mruklik Barbara 237–241, 288
 Munk Andrzej 29–31, 192, 307
 Murray Henry E. 23, 278
 Musiał Wiktoria 133, 136, 137, 181–183, 190, 296
- „NN” 43, 300
 Nagy Władysław 165
 Nalberczak Józef 29, 252
 Namiotkiewicz Walery 153
 Nanowski Wiktor 219
 Nasfeter Janusz 11, 165, 307
 „Nauczycielka” 48, 244, 301
 Nawrot Wanda 37, 297
 Newerly Igor 127, 130, 131, 133, 134, 138, 140, 273, 285
 Niecikowski Jerzy 212, 288
 Nora Pierre 19, 280
 Nowak Józef 204
 Nowakowski Antoni 41, 301
 Nowakowski Marek T. 11, 165, 307
 Nowaliński Andrzej 188, 289
 Nowiński Marian 35, 69, 301
- Nurczyńska-Fidelska Ewelina 33, 279, 280
- Obuchowski Edmund 38, 298
 Ochalski Andrzej 198, 289
 Ociepka Beata 21, 279
 „Ogrodniczka” 48, 244, 301
 Olejniczak Jan 165
 Olejniczak Maria 11, 165, 307
 Oleszek Mieczysław 50, 301
 Olsza Jan 210, 213, 289
 Olszowski Stefan 196, 290
 Opaliński Kazimierz 172, 174
 „Optymista” 40, 301
 Osmenda Jerzy 51, 301
 Ostaszewski Jacek 241, 279
 Ostromęcki Bogdan 114, 289
 Ossowska Maria 16, 86, 87, 289
 Oszter Sándor 254
 Ozimek Stanisław 33, 141, 289
 Ozonek Marian 51, 301
 Ozonek Stanisław 50, 302
- Pacek Teresa 49, 302
 Pajor Wojciech 49, 302
 „Pałuczanka” 49, 302
 Pankowski Jerzy 152, 290
 Passendorfer Jerzy 249, 289
 Paszkiewicz Lilla B. 116, 280
 Pawlikowski Adam 137, 139, 140, 290
 Pawłowska Anna 164, 165, 288
 Pawłowski Kazimierz 110
 Pec-Ślesicka Barbara 249, 291
 Perłowski Adam 119, 120
 Persak Krzysztof 8, 279
 Petelski Czesław 134, 249, 290, 291
 Piątkowski Krzysztof 23, 280
 Piecychna Władysław 46, 302
 Pijanowski Lech 197, 249, 290, 291
 Pilarski Józef 112
 Pintera Czesław 37, 298
 Pintille Lucian 254, 306, 308
 Piórkowska Ewa 46, 302

- Pisarek Mieczysław 46, 274
 Pisarek Walery 21, 56, 57, 277, 290
 Piszczatowski Andrzej 194
 Pitera Zbigniew 168, 171, 178, 226, 291
 Piwowski Marek 192
 Płażewski Jerzy 137, 139, 147, 154, 191, 192, 291
 Pobrotyn Stanisław 37, 298
 „Początkujący” 46, 302
 „Podlasianka” 46, 302
 Poll Jan 48, 244, 263, 264, 301
 Popiołek Jerzy 11, 165, 307
 Porowski Bolesław 48, 302
 Poświat Józef 51, 302
 Prabucka Teresa 49, 302
 Przyłipiak Mirosław 34, 221, 225, 226, 279, 291
 Pudowkin Wsiewołod 129, 307
 Pyrek Kazimierz 262, 263, 275
- Rafałowska Barbara 16, 277
 Reich Anna 33, 276
 „Ricardo” 46, 302
 Richardson Tony 198
 Rogala Władysław 148, 152, 276
 Romm Michaił 129, 307
 Ronczewski Ryszard 194
 Rossellini Roberto 130, 308
 Rostropowicz Bohdan 153
 Rożek Helena 51, 303
 Różewicz Stanisław 99
 Rudnicki Piotr 48, 303
 Rurarz Zdzisław 187, 292
 Rutkowska Teresa 23, 283
 Rybkowski Jan 11, 192, 235–237, 240, 245, 249, 269, 289, 292, 294, 307
 Rządca Piotr 215, 292
- Sadurski Leopold 111
 Santis Giuseppe de 130, 308
 Sawisz Anna 19, 278, 280
 Schaff Adam 24–26, 30, 292
- „Semper Fidelis” 43, 303
 Seweryn Andrzej 241
 Sienkiewicz Monika 232, 292
 Sieradziński Jerzy 242, 292
 Siew J. 184, 283
 „Siłaczka” 43, 303
 Siwiński Irenusz 150, 280
 Sitarski Piotr 33, 279, 280
 Skolimowski Jerzy 185
 Skorupska-Sobańska Julia 229, 278
 Skrobiszewski Stefan 62, 162, 174, 292
 Słobodnik Włodzimierz 70
 Słodowski Jan 33, 280
 Słomkowska Alina 56, 292
 Słowik Franciszek 50, 303
 Słowik Zdzisław 47, 49, 275
 Słucki Arnold 81, 82, 292
 Smoleń-Wasilewska Elżbieta (esw) 191, 197, 199, 236, 237, 249, 284, 291, 292
 S. O. 122, 292
 Sobolewski Tadeusz 14, 15, 280
 Sokorski Włodzimierz 95, 96, 230, 231, 278, 292
 Solarz Wojciech 11, 183–186, 190, 192, 193, 197–202, 210, 214, 225, 265, 289, 294, 307
 Sorel Georges 23, 278
 Spychalski Marian 153
 St. 130, 292
 St. H. 41, 303
 Stachówna Grażyna 34, 280
 Staiger Janet 271, 280
 Stalin Józef 162
 Staniewska Anna 23, 279
 Stanisławski Józef 115, 122, 123, 292
 Stankiewicz Roman 218
 Starski Ludwik 95
 Stefańska J. 138, 139, 292
 Stefański Stefan [uczestnik konkursu *10 lat nowego życia*] 38, 185, 186, 303
 Stefański Stefan [recenzent „Trybuny Wolności”] 137, 292

- „Stegar” 40, 43, 91, 209, 210, 275, 303, 304
- Stencel Roman 48, 304
- Sternfeld Silik 11, 165, 307
- Stępień Andrzej 70
- Stolarska Bronisława 33, 280
- Strachocki Janusz 111
- Stradomski Wiesław 122, 278
- Straszewski Ryszard 249, 291
- Stróżecka Leonora 26, 43, 275
- Sumerski Kazimierz 127
- (SWW) [Stanisław W. Wiechno] 27, 45, 292
- Swinarska Krystyna 109, 121, 165
- „Syn Kolumba” 48, 245, 304
- Syska Maria 43
- Syzdek Eleonora 47, 49, 275
- Szacka Barbara 19, 278, 280
- Szczechura Daniel 192
- Szczepankiewicz Ryszard 38, 120, 275, 304
- Szczepański Jan A. 129, 130, 170, 171, 240, 292, 293
- Szczyciński Zdzisław 37, 297
- Szczypiorski Andrzej 144, 145, 149, 155, 293
- Szenwald Lucjan 70
- Szmigielówna Teresa 190
- Szpociński Andrzej 19, 280
- Szpunar Jerzy 174
- Szturm de Sztrem Tadeusz 53, 54, 278
- Szulc Danuta 48, 304
- Szulc Henryk 48, 304
- Szulczewski Michał 58, 60, 278
- Szuster Edward 165
- Szwarc 179
- Szydłak Jan 84
- Szydłowska Janina 131
- Szydłowski Roman 162, 163, 293
- Ścibor-Rylski Aleksander 249, 289
- Śmiałowski Hipolit 37, 298
- Świda-Ziemia Hanna 16, 281
- Świechowicz Andrzej 49, 304
- Świerczewski Karol 96, 101
- Świeżyński Wacław 147, 293
- Tabin Antoni 29, 30
- Tadeusz 49, 261–263, 304
- Teliga Leonid 189, 290
- TE ZA 46, 304
- Toeplitz Jerzy 95, 97, 102, 105, 115, 122, 128, 169–171, 175, 278, 293
- Toeplitz Krzysztof T. 132, 138–140, 147, 167, 191, 193, 201, 293
- Tomaszewski Jan 208
- Tomski Jerzy 115, 293
- Toruńczyk Romana 70, 71, 278
- Traba Robert 20, 281
- Tracz Bogusław 247, 279
- Truchan Karol 177
- Truchan Władysław 177
- Tudor Henry 23, 278
- Turski Ryszard 230, 293
- Tynecki Aleksander 38, 178–180, 183, 190, 297, 304
- „Uparty” 43, 304
- Urban Andrzej 29, 30
- Urbański Bolesław 37, 298
- Visconti Luchino 206, 308
- Vogt Mieczysław 165
- W.D. 41, 304
- W.K. 41, 304
- (W.N.) [Wiesław Nodzyński?] 238, 294
- Wach Władysław 50, 304
- Wajda Andrzej 8, 11, 33, 34, 100, 175, 192, 249, 270, 279, 284, 289, 295, 306–308
- Wakar Włodzimierz 54
- Walczuk Zygmunt 37, 298
- Walentyn Antoni 51, 304
- Walik Jan 46, 304

- Waniewicz Ignacy 162, 294
 Warczak T. 242, 292
 Wasilewski Piotr 34, 281
 Wawrzyniak Joanna 143, 149, 156, 281
 Wdowiak Magdalena 37, 297
 Weber Kurt 165
 Werner Andrzej 148, 278
 Wertenstein Wanda 171, 172, 294
 Weychert Janusz 166, 286
 Węsierski Bohdan 134, 283
 Wiechno Stanisław W. 27, 45, 46, 274, 294
 Wierzbicki Marek 35, 36, 281
 Wierzcholski Jerzy 219, 220, 294
 Wierzewski Wojciech 239, 241, 248, 252, 255, 294
 WIG 115, 294
 Wilk Hubert 160, 281
 Winnicka Lucyna 139
 „Wiosna 1964” 43, 305
 Wiśniewski Czesław 98, 196, 294
 Wiśniewski Jerzy 188
 Witos Wincenty 116
 Włodyka Piotr 50, 305
 „Włościanin” 43, 305
 Wohl Stanisław 116
 Wojciechowski Jakub 53, 275
 Wojsław Jacek 26, 27, 281
 Woźnicka Zofia 14, 278
 Wójcicki Józef 188, 294
 „Wyrobница” 43, 305
 Wyrwa Tadeusz 48, 245, 305
 Wyrzykowski Marian 37, 298
 Wysocki Jerzy 33, 276
 Wysznačka Anna 160, 294

 Z.J. 48, 301
 Zabłocka Danuta 47, 49, 275
 Zabłocki W. 187, 294

 Zajdel Jakub 146, 281
 Zajiček Edward 104, 106, 129, 249, 250, 281, 291, 294
 Zalewski Witold 149, 150, 294
 Załuski Zbigniew 31, 147–151, 153–155, 245, 246, 278, 285, 295
 Zanussi Krzysztof 12, 192, 249, 289, 308
 Zaorski Andrzej 262
 Zaorski Janusz 11, 247, 250–257, 259, 260, 263, 265, 292, 308
 Zaremba Marcin 201, 281
 Zarzycki Adam 236, 295
 Zarzycki Janusz 144
 Zatorski Janusz 240–243, 254, 295
 Zawadka Mieczysław 57, 286
 Zawistowski Jerzy K. 138, 139, 295
 Zieliński Jan 130, 133, 141, 281
 Zieliński Piotr 57, 286
 Zieniewicz Andrzej 19, 280
 Zienkiewicz Zdzisław 48, 305
 Z.K. 141, 292
 (zn.) 161, 295
 Znaniecki Florian 24–26, 30, 53
 (z.p.) [Zbigniew Pitera] 170, 295
 „Zocha” 48, 301
 (Z.R.) 50, 305
 Zwaniecki Andrzej 211, 295
 Zwierzchowski Piotr 9, 127, 128, 131, 141, 281
 Zybura Marek 146, 281

 Żenczykowski Tadeusz 37, 281
 Żeromski Stefan 121
 Żuchowski Henryk 50, 305
 Żudro Henryk 50, 51, 305
 Żukowski Feliks 111
 Żuławski Andrzej 192
 Żytyniec Rafał 20, 278

Jakub Zajdel

Generations of the Polish People's Republic
on the screen in the context of contemporaneous press documents

Summary

The book aims to describe the complex, multilateral relations among cinematography, propaganda, and the viewers in the times of the Polish People's Republic. In the second half of the 20th century, after they seized power, the communists launched intensive propaganda activities to create the impression that they enjoyed public support. Among the motifs developed in propaganda texts, there was the generation theme. It involved three generation myths, introduced gradually, to which the author refers as the myth of the generation of fight, the myth of the generation of work, and the myth of the generation of duty. They depended for their credibility on information provided by journals and memoirs collected during competitions organised by various newspapers and magazines. The cinema, in turn, was supposed to disseminate them because of its wide range of influence. However, partly for political but mostly for artistic reasons, the filmmakers usually aimed at presenting their own reaction to a generation myth rather than at illustrating it according to the expectations of those who controlled cinematography. Discussing selected fictional films, the author attempts to describe the relation between the myth and its depiction on the screen as perceived by the viewer. Importantly, the author's intention is to reconstruct the reception of the films upon their first release rather than interpret them according to the standards of the present. Obviously, it is difficult to fully reconstruct the senses that used to provide an important context for the viewers to understand the works discussed. The author strives to accomplish this task by focusing on the senses suggested to the audience by the press, and in particular, by three groups of texts. The first group comprises propaganda texts which verbalised the generation myths. The second group includes generation memoirs as published in the press (they were also published in book forms). They served as the foundation for the generation myths by providing necessary details, which were then generalised in the myths' content. The third group comprises film reviews which were supposed to steer the reception of the films. The reference point for the ideological interpretation of the productions they reviewed was the image of generations disseminated by the propaganda of the time.

As a result of this discussion, the reader of the book is presented with an outline of some of the complex mechanisms that shaped the cultural memory in the times of the Polish People's Republic.

Jakub Zajdel

Das Bild von den einzelnen Generationen im Kino
anhand der Pressedokumente

Zusammenfassung

Der Verfasser schildert vielseitige und komplexe Verhältnisse, die in der Epoche der Volksrepublik Polen die Kinematografie, die Propaganda und die Zuschauer miteinander verbanden. Nachdem die Kommunisten in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts die Macht in Polen ergriffen hatten, trafen sie propagandistische Maßnahmen, um den Eindruck zu erwecken, als werden sie von der Gesellschaft anerkannt. Unter damaligen propagandistischen Themen war auch ein Generationsmotiv, das die drei stufenweise in Umlauf gebrachten Generationsüberlieferungen umfasste. Die erste von ihnen wird von dem Verfasser – Mythos der Kampfgeneration, die zweite – Mythos der Arbeitsgeneration und die dritte – Mythos der Pflichtgeneration genannt. Die Informationen, welche alle diese Überlieferungen glaubhaft machen sollten, lieferten die während der von Zeitungsredaktionen veranstalteten Wettbewerben gesammelten Memoiren und Tagebücher. Die Filmkunst dagegen sollte besagte Mythen in Anbetracht ihrer Massenwirkung popularisieren. Die Filmschaffenden aber, sei es aus politischen oder häufiger künstlerischen Gründen, wollten ihre eigene Vorstellung von der bestimmten Generationsüberlieferung, statt die von den Entscheidungsträgern zu erwartete Reaktion auf die Verkörperung des bestimmten Mythos darstellen. Am Beispiel von ausgewählten Spielfilmen versucht der Verfasser, die zwischen der Generationsüberlieferung und deren Filmwiedergabe bestehende Beziehung aus Perspektive der Zuschauer zu explizieren. Er beabsichtigt ferner die Aufnahme der Filme in dem Zeitraum nach deren Premiere wiederzugeben, anstatt den gegenwärtigen Maßstab an alte Werke zu legen. Zweifelsohne ist es bestimmt schwer, die Bedeutungen vollauf zu schildern, welche die Zuschauer von damals für wichtig hielten. Der Verfasser konzentriert seine Aufmerksamkeit auf die den Zuschauern mittels Zeitungen übermittelten Inhalte, indem er zwischen drei folgenden Gruppen der Texte differenziert: propagandistische Texte, in denen er verbalisierte Generationsmythen entdeckt; die in den Zeitungen veröffentlichten und die Untermauerung der Generationsüberlieferungen darstellenden Generationsmemoiren (es gab auch deren Buchversionen); Filmrezensionen, die die Annahme des Films in bestimmte

Richtung lenken sollten. Ein Bezugspunkt für den in den Rezensionen aufgefassten ideologischen Sinn der zu untersuchten Filme war das von der damaligen Propaganda verbreitete Bild der Generationen. Im Resultat bekommt der Leser eine Übersicht über manche Mechanismen, welche das Kulturgedächtnis in der Epoche der Volksrepublik Polen prägten.

Redakcja
Katarzyna Więckowska

Projekt okładki i redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Damian Walasek

Copyright © 2018 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3316-8
(wersja drukowana)

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3317-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 20,25 Ark. wyd. 21,5
Papier EccoBook, 70 g Cena 24 zł (+VAT)

Druk i oprawa
„TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław